

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРЕПОЗИТИВНИХ ТА ПОСТПОЗИТИВНИХ АТРИБУТИВ (на матеріалі української та польської мов)

У статті розглядається порядок слів у межах словосполучення іменника з прикметником в українській та польській мовах. Позиційне розташування компонентів таких субстантивних комплексів залежить як від внутрішньомовних традицій, так і від особливостей уживання цих конструкцій у контексті.

Ключові слова: іменник, прикметник, словосполучення, порядок слів, неоднорідність, однорідність.

Семантико-синтаксичне сполучення прикметника із субстантивом становить мовленнєвий комплекс, що ґрунтується як на тісних формально-граматичних зв'язках, так і на лексико-семантичних співвідношеннях компонентів іменної групи. При цьому сутність ознаки полягає в тому, що вона не існує самостійно. Проте це не применшує семантичної ваги атрибута-прикметника, оскільки він вказує не тільки на ознаку, а й водночас — експліцитно чи імпліцитно — на носія цієї ознаки і «в цьому розумінні позначає його»¹. В онтологічному плані прикметниковий атрибут включає такі значеннєві компоненти, які мають спільність із предметними назвами, що зрештою і впливає на можливості сполучуваності. У мовленні ад'єктив виконує функцію конкретизації або характеристизації щодо іменника, а іменник є свого роду актуалізатором, засобом диференціації, уточнення значення прикметника. Семантична дифузія компонентів прикметниково-субстантивного комплексу веде до формування нового змісту. Значеннєве навантаження іменного словосполучення зростає в умовах об'єднання з номінативом двох і більше прикметників.

Важливим елементом семантико-синтаксичної організації словесних комплексів виступає порядок розташування його компонентів. У цьому плані показовим є контрастивне дослідження позицій компонентів прикметниково-субстантивних словосполучень у різних слов'янських мовах, які, з одного боку, становлять певну типологічно-структурну єдність, а з другого — мають специфічні риси на всіх рівнях мовної системи. Зокрема, для української та польської мов характерний вільний, проте не довільний порядок слів, який залежить від ряду семантичних, прагматичних та інших чинників. Водночас у кожній з цих мов існують певні особливості позиційного розташування прикметникових атрибутів стосовно іменників, що є однією із специфічних відмінностей їх синтаксичної системи.

---

¹ *Потебня А. А.* Записки по русской грамматике. — Х., 1874. — Т. 1–2. — С. 104.

В українській мові типовою є препозиція прикметника в атрибутивній функції щодо іменника як в окремих словосполученнях, так і при входженні сполучення у структуру речення, напр.: *синє небо*; «*Сірі дні змінюють темні ночі*» (М. Коцюбинський). Передування прикметника в синтагматичній послідовності приводить до посилення його прогностичного навантаження і водночас до актуалізації іменника. Позиційне розташування ад'єктивів в атрибутивно-субстантивних сполученнях польської мови контрастує не тільки з українською, а й з усіма слов'янськими мовами². Проблема визначення закономірностей порядку слів у польських ад'єктивно-іменних сполученнях є настільки складною, що вона досі чекає на своє дослідження³. Разом із тим, очевидно, не можна стверджувати, що взагалі не існує, як вважають деякі дослідники⁴, єдиних правил розміщення польського атрибута.

Позиція прикметникового атрибута в польській мові пов'язана з низкою чинників, передусім з тим, яку ознаку передає прикметник — якісну чи відносну. Загальною тенденцією є препозитивне розташування якісних прикметників⁵, напр.: *gorąca kawa, pyszne włosy*. Розміщення відносних ад'єктивів залежить від семантичного підтипу цих слів. Так, наприклад, прикметники зі значенням матеріалу тяжіють до препозиції щодо іменника, а на позначення місця — до постпозиції, напр.: *kryształowy żyrandol, temperatura pokojowa*. Фіксоване постпозитивне розташування ряду відносних прикметників у польській мові пояснюють, з одного боку, впливом латинської мови, для якої характерне таке слововживання⁶, а з другого — ідіоматизацією іменних словосполучень⁷. Водночас розглядати ідіоматизацію як основний чинник закріплення прикметника в постпозиції щодо іменника, очевидно, не можна. Хоч така тенденція переважає в сучасній польській мові, проте паралельно існують ряди сталих сполучень, у яких ад'єктиви перебувають у препозиції, пор.: *język angielski, haft angielski, park angielski, walc angielski, pieprz angielski, sól angielska, rożek angielski; angielski bufet, angielska gorzka, angielska sobota, angielskie konie, angielska flegma*⁸. Подібні позиційні коливання характерні не лише для ідіом, а й для широкого кола рядів відносних та присвійних прикметників, напр.: *szczegółowe wiadomości, indeks szczegółowy; runo baranie, baranie mięso*.

Традиційний порядок слів в атрибутивно-іменному комплексі в українській та польській мовах може змінюватися в розширених синтаксичних умовах і залежить від прагматичного наміру мовця, актуального членування речення, семантичної організації контексту, в якому виступає субстантивне словосполучення, стилістичної характеристики конструкції тощо. В українській мові може відбуватися переміщення прикметників у постпозицію щодо іменників в умовах актуалізації ознаки, логічного наголосу, експресивного навантаження на ад'єктив, напр.: «*Біля бакенської будки осокір буйний росте, його здалеку видно*» (О. Гончар). Зміна порядку слів в українському ад'єктивно-іменному словосполученні актуалізує предикативний потенціал атрибута і водночас певною мірою

² Бачваров Я. Порядок слов как грамматическое средство в славянских языках (в сопоставлении с некоторыми неславянскими) // Грамматическое описание славянских языков.— М., 1974.— С. 207.

³ Szuprzyczyńska M. Opis składniowy polskiego przymiotnika.— Toruń, 1980.— С. 145; Encyklopedia języka polskiego.— Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1999.— S. 393.

⁴ Див., напр.: Субстантивные словосочетания в славянских языках.— М., 1975.— С. 95.

⁵ Про словопорядок польських якісних прикметників див.: Посвянская А. С. Место определения в современном польском языке // Филол. науки.— 1959.— № 2.— С. 188–198.

⁶ Бачваров Я. Знач. праця.— С. 207.

⁷ Тополінская З. Порядок слов в именном словосочетании как отражение его деривационной истории // Грамматическое описание славянских языков.— С. 240.

⁸ Słownik języka polskiego / Pod red. M. Szymczaka.— Warszawa, 1999.— Т. 1.— S. 50.

порушує цілісність словосполучення. Подібні процеси виникають у польській мові при зміщенні атрибута — якісного прикметника у постпозицію щодо опорного імені: «*l wszyscy brodzący w tym dniu złotym mieli... grymas skwaru...*» (Б. Шульц), «*Przecież wiosna ma kolor zielony — zdziwiła się Małgosia*» (Е. Барська, М. Глоговський).

До складу ад'єктивно-іменного словосполучення в українській мові іноді може входити короткий прикметник: «У лісі не говорив жоден листочок...» (Є. Гуцало). У польській мові короткі прикметники виступають тільки у предикативній функції, пор.: «*...Pan Ignacy siedząc w swoim zakratowanym pokoju jest bardzo wesoły*» (Б. Прус). Перенесення українського короткого прикметника в постпозицію щодо субстантива свідчить про зміну синтаксичної функції ад'єктива, напр.: *повен океан; «Океан повен»* (П. Тичина); *Це був зелен сад; Сад був зелен.*

Зміна розташування атрибута-прикметника в українській та польській мовах може бути пов'язана із семантичною структурою перед- і особливо посттексту. Атрибут зміщується у постпозицію, якщо він вступає з наступними компонентами речення або його частинами в семантико-синтаксичні відношення експлікації, каузації, порівняння тощо, напр.: «Ще в хаті були *рушники роменські з червоними начосами...*» (Гр. Тютюнник); «Народився Клим Синиця *в місяцях недалеких, які в позожі дні... можна легко побачити з Вавилонської гори...*» (В. Земляк); «*Miała twarz czerwona od zimna*» (Я. Твардовський); «*Teraz ujrzał tołojca stukłego jak topola...*» (Г. Сенкевич).

Водночас позиція атрибута в польській мові відзначається специфічною залежністю від контексту, лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів⁹. Його розташування може бути зумовлене тим, чи вказує прикметник на звичайну, постійну ознаку предмета (в цьому випадку прикметник є препозитивним щодо іменника), чи передає експлікативну, таксономічну характеристику референта, виділяючи його таким чином з ряду подібних¹⁰ (тоді прикметник перебуває в постпозиції). Отже, пресупозитивним тлом польських речень з прикметником може слугувати класифікація об'єктів мовлення: якщо названа ознака і референт експліцитно або імпліцитно не протиставляються іншим референтам та їхнім ознакам, ад'єктив розміщується перед іменником, якщо протиставляється — то після субстантива, напр.: *Mam skórzany portfel; W tym sklepie są wyroby skórzane* (поряд з іншими товарами). Зміна позиції польського ад'єктива щодо опорного імені є показником іншого значення прикметника і прагматичного наміру мовця, напр.: *piesek czekoladowy* (Piesek jest zrobiony z czekolady); *czekoladowy piesek* (Piesek ma kolor czekolady); *meble stylowe* (imitacja mebli z minionych epok), *stylowe meble* (nowoczesne, eleganckie meble). Якщо прикметник переходить з розряду відносних до якісних, він звичайно переміщується з постпозиції щодо опорного слова у препозицію, і навпаки, пор.: *pałac Wersalski, wersalskie maniere; klęska żywiołowa, żywiołowa dziewczyna; koleżeński chłopak, samopomoc koleżeńska; błyskawiczny nacisk, zupa błyskawiczna*, але: *słodka herbata, słodka woda; ślepy kot, ślepy nabój*. Таким чином, перенесення ад'єктива в іншу позицію може свідчити про зміну його семантичного статусу, перехід в інший лексико-граматичний розряд, набуття або втрату додаткових пропозитивних і предикативних значень, напр.: *Jest*

⁹ Gaertner H. O szyku przymiotników.— Warszawa, 1924.— S. 29–31; *Sussex R. Attributive Adjectives in Polish* // Intern. Journ. of Slavic Linguistics and Poetics, 1975.— Vol. 20. N 3.— P. 23–46.

¹⁰ Див., напр.: *Посвянская А. С. Польский язык // Славянские языки : Очерки грамматики западнославянских и южнославянских языков / Под ред. А. Г. Широковой и В. П. Гудкова.— М., 1977.— С. 61; Nauka o języku dla polonistów / Pod. red. S. Dubisza.— Warszawa, 2002.— S. 323.*

komicznym aktorem (Він смішний, комічний актор; його гра викликає сміх); *Jest aktorem komicznym* (Його амплуа — комічні ролі; він комік, а не трагік)¹¹.

Атрибут і опорне слово можуть розташовуватися неконтактно, якщо атрибут виступає одночасно головним елементом словосполучення і має залежний компонент різної семантики. Для української мови характерною є дислокація препозитивного атрибута, для польської — і пре-, і постпозитивного атрибута, пор.: «Перша хата в ряду од греблі над яром — ото й удовина: похила, *під зеленою* од моху *стрихою...*» (А. Головка); «*Blada z gniewu panna Izabela* biegła do sypialni ojca» (Б. Прус); «*Śnieg całunem na tokięć grubym* okrył blanki zbaraskie i całą ziemię...» (Г. Сенкевич).

Переміщення прикметникового атрибута в лінійній послідовності може сигналізувати про набуття ним синтаксичної функції дуплекси́ва. Ця тенденція характерна для обох мов, пор.: *Радісна дівчина* йшла по вулиці, *Дівчина йшла* по вулиці *радісна*; *Zapłakane dziecko* biegło do domu, *Dziecko biegło do domu zapłakane*¹². У трансформованих реченнях атрибут, не втрачаючи повністю своєї ролі щодо іменника-суб'єкта, включається разом із тим до складу предиката і, таким чином, синтаксичні зв'язки прикметника виходять за межі іменного словосполучення¹³.

Позиційне зміщення атрибута-прикметника або його дистанціювання щодо іменника може бути зумовлене стилістично маркованим контекстом. Найрухоміший порядок слів характерний для розмовного мовлення¹⁴ або його імітації в художньому тексті, напр.: *Машину* я купив дуже *гарну*; «...*Pomimo błędów tam serce szlachetne*» (Б. Прус). Зміни типового порядку слів характерні і для поетичного мовлення. На позиційне розташування прикметника в такому контексті впливають як прагматичні й комунікативні чинники, так і особливості, зумовлені своєрідною ритмікою, розміром, римою вірша, напр.: «А на сході уже небо Червоніє від проміння, Блиску *сонця золотого...*» (О. Олесь); «*Голубе, зелене, рожеве* підіймається *сяйво* вгору» (Л. Костенко); «*Dla mnie na zachodzie Rozlałeś tęczę blasków promienistą...*» (Ю. Словацький); «...*Ale i dzień już przeminał, I mroki padają szare*» (А. Міцкевич). Постпозиція атрибутів в українському літературному контексті зумовлена також впливом народнопоетичного мовлення, для якого типовими є постійні епітети, що розміщуються після іменника. Крім того, постпозиційна закріпленість прикметників в українській поезії може пояснюватися традиціями староукраїнської літератури, в якій такий порядок слів був досить поширеним¹⁵, що було пов'язане, зокрема, із впливом латинської та польської мов, напр.: «*Прийшли вісті недобрії* — В поход затрубили» (Т. Шевченко). Українська фольклорна та давня літературна традиції зумовлюють постпозитивне вживання нестягнених форм прикметників, напр.: «*Стоїть гора високая...*» (Л. Глібов); «*Через гори високії, через води глибокіі, через краї чужі несходимі* мчить воно (материне серце.— *І. К.*) ластівкою за синами...» (І. Багряний). Постпозиція прикметникового атрибута може бути також ознакою урочистого стилю: «Спасибі вам, *чоловіче добрий!*» (Гр. Тютюнник);

¹¹ Кароляк С., Василевская Д. Польский язык.— СПб., 1999.— С. 244.

¹² Кононенко І. Конструкції з подвійними синтаксичними зв'язками в українській та польській мовах // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*.— Warszawa, 2005.— Т. 19–20.— С. 348–362.

¹³ Вихованець І. Р. Нариси із функціонального синтаксису української мови.— К., 1992.— С. 90.

¹⁴ Див., напр.: Багмут А. Й. Інтерпозиція // *Українська мова* : Енциклопедія.— К., 2000.— С. 209.

¹⁵ Русанівський В. М. Історія української літературної мови.— К., 2002.— С. 195.

«Kościoł, święty gaj, kultowa skała czy grotą jako miejsca święte uczęszczane były tylko podczas czasu niezwykłego» (А. Заздрожинська).

Особливостями позиційного розміщення компонентів ад'єктивно-субстантивного словосполучення вирізняється науковий стиль. Специфіка наукового мовлення полягає, зокрема, у широкому вживанні сталих номінацій, відповідно підвищується ступінь ідіоматизації атрибутивно-іменних комплексів. Водночас зміцнення формально-граматичних зв'язків компонентів сполучення послаблює атрибутивні властивості прикметника, який значною мірою або повністю втрачає синтаксичну самостійність, стабілізуючи своє розташування. Для українського наукового мовлення характерна препозиція прикметника щодо іменника, напр.: *граматична семантика, математична функція*. Постпозиція ад'єктива є типовою для біологічної термінології, пов'язаною із родо-видовою класифікацією об'єктів, напр.: *совка капустана, арніка гірська*. Для польських словосполучень фіксована постпозиція прикметника щодо іменника характерна для всіх сфер наукового мовлення, напр.: *związki językowe, stożek obrotowy, ptak drapieżny*.

У сфері ділового українського мовлення позиційними зміщеннями відзначається мова бізнесу, зокрема мова торговельно-промислової документації, для якої характерним є розташування прикметника після іменника. Такі словосполучення отримали в мовознавстві назву номенклатурних позначень, напр.: *stół офісний, olija харчова*. Порядок слів «референт — ознака» є зручним для проведення торговельних операцій, оскільки допомагає диференціювати об'єкти одного класу. При перестановці компонентів такі словосполучення втрачають ознаки термінологічного найменування і виходять зі сфери ділового мовлення, пор.: *силікатна цегла, ксероксний папір*. Оскільки в польській мові класифікаційний принцип є одним з мотивуючих для позиційного розміщення усього загалу польських атрибутів, природно, що в ділових контекстах він виступає як провідний, напр.: *artykuły spożywcze, manekin prasowniczy, śruba mikrometryczna*.

Певні закономірності позиційного розташування компонентів простежуються в іменних групах, що включають кілька неоднорідних або однорідних атрибутів. Такі словосполучення мають значне комунікативно-прагматичне та функціональне навантаження, оскільки, з одного боку, кожний з прикметникових атрибутів є носієм предикативного і пропозитивного потенціалу¹⁶, а з другого — ці компоненти іменного комплексу вступають у семантико-синтаксичні відношення із субстантивом і між собою.

Семантичні контакти неоднорідних атрибутів взаємопов'язані з порядком їхнього розташування. В українській мові такі атрибути фіксовано розміщені перед опорним іменем. Синтагматична послідовність відбиває поступове звуження поняття, яке передається субстантивом; найближчий до іменника атрибут вступає з ним у тісніші порівняно з іншим атрибутом логіко-семантичні відношення, а дальший — із наступним комплексом «прикметник + іменник». У польській мові неоднорідні атрибути звичайно розташовуються перед іменем або симетрично з обох боків від субстантива. У постпозицію щодо іменника переноситься атрибут, який позначає вужчу за семантичним обсягом і актуальнішу ознаку. Такий словопорядок підкреслює різнофункціональний характер неоднорідних атрибутів.

Позиційне розміщення компонентів неоднорідного ряду значною мірою визначається лексико-граматичним розрядом прикметників-атрибутів. Загальномовною тенденцією є розташування якісного прикметника перед відносним, напр.: *garńa дерев'яна хата; czerwona jedwabna sukńia*. Неоднорідні атрибути

¹⁶ Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. — М., 1976. — С. 79, 89.

можуть належати і до одного лексико-граматичного розряду, мати спільну неактуалізовану диференційну сему, передавати однопланову, одноаспектну ознаку і вступати між собою у родо-видові відношення. В українській мові в таких випадках ад'єктив із конкретнішою семантикою займає контактне щодо іменника місце, напр.: *сучасна українська мова; тонкий мелодійний свист*. У польській мові при належності неоднорідних прикметникових атрибутів до розряду якісних ад'єктиви розташовуються перед субстантивом (*piękna młoda dziewczyna, duże zielone oczy*); якщо прикметники відносні, то слово з ширшим і (або) родовим значенням перебуває у препозиції, а з вужчим і (або) видовим значенням — у постпозиції щодо імені (*polski język współczesny, sportowe gry zespołowe*).

Водночас неоднорідні атрибути мають певну узуальну лінійну закріпленість. У досліджуваних мовах можуть бути виділені неоднорідні атрибути з фіксованою або нефіксованою позицією. Серед синтагматично фіксованих вирізняються атрибути із сильним і слабким ступенем позиційної закріпленості. В українській та польській мовах сильну фіксовану позицію — першу в лінійній послідовності — займають передусім прикметники зі значенням розміру. Такі ад'єктиви передають ознаку, що фіксується як первинна в рецепторній діяльності людини, і тому саме вони займають першу ланку в ланцюзі ознак референта, напр.: «*Велике тютюнове листя зразу обплутало мене*» (О. Довженко); «*Popatrz, proszę, na świat, jaki jest cały pełen olbrzymich czarnych dziur...*» (С. Лем). Таку ж дистантну щодо опорного іменника сильну фіксовану позицію займають і оцінні прикметники, проте ступінь їхньої фіксованості може зменшуватися із зниженням загальнооцінного характеру значення цих слів, пор.: *хороший братів піджак; śliczny kolor różany*, але «... Йшла молоденька вродлива вихователька...» (Гр. Тютюнник); «*Czarniawe mokre mgły leżały na łąkach...*» (В. Реймонт).

До групи атрибутів із сильною фіксованою позицією входять також прикметники таксономічної семантики. Як зазначалося, у сполученні з іменниками вони мають тенденцію до ідіоматизації. Тісний семантичний зв'язок компонентів зумовлює контактну із субстантивом позицію прикметника. У словосполученнях з неоднорідними атрибутами зберігається порядок, характерний для словосполучень з одним прикметником: в українській мові прикметник виступає перед іменником, у польській мові — після нього: *сучасна французька література; warszawska karta miejska*. Фіксовану препозицію щодо іменника займають у досліджуваних мовах прикметникові атрибути, що вказують на матеріал, напр.: *білі шкiряні рукавички; stary fajansowy kubek*. Отже, у словосполученнях з неоднорідними атрибутами один із них має сильну фіксовану позицію, інший атрибут витісняється на вакантне місце.

Атрибути зі слабкою фіксованою позицією закріплено локалізуються лише при сполученні з нефіксованим атрибутом. Так, прикметники зі значенням форми референта найчастіше займають перше місце в синтагматичному ряді, однак при сполученні з ад'єктивами, що мають семантику розміру або загальної оцінки, відсуваються на контактне з іменником місце, пор.: *вузька біла спідниця; prostokątny obrus lniany*, але *маленьке кругле вікно; тяжелое квадратное лицо; duży krzywy nos*. В українській мові прикметники із семантикою ознаки місця, часу, віку та належності також відзначаються слабкою фіксованістю розташування і тяжіють до найближчої відносно іменника позиції: «...Вітер шелестить густою торішньою травою» (О. Копиленко); «Мене супроводжували добірні молоді козаки» (П. Загребельний). У польській мові нестійкий позиційний характер таких прикметників виявляється яскравіше і відображається як у двоконпонентних ад'єктивно-субстантивних комплексах, так і в рядах неоднорідних атрибутів. Позиція польських прикметників із семантикою місця, часу, віку та належності постійно коливається і залежить від контекстуальних умов функціо-

нування словосполучення та прагматичних намірів мовця, напр.: «Jest niedziela, szkaradny dzień marcowy...» (Г. Сенкевич); «...Wieczorną słotną dobą, Co robisz sama w lesie?» (А. Міцкевич); «Potem karałasze poczęli na tylnych wozach smutną pieśń wołoską...» (Г. Сенкевич). До атрибутів із нефіксованою позицією в обох мовах належать, зокрема, ад'єктиви вторинної номінації метафоричного характеру та прикметники із значенням кольору, напр.: «У неділю перед богами горіла маленька синенька лампадка...» (О. Довженко); «Чорні тонкі брови злетіли обурені й злякано» (П. Загребельний); «...Spod kapturka spływały bujne czarne warkocze» (Г. Сенкевич); «...Teraz patrzył ...na jej zimne niebieskie oczy...» (Я. Івашкевич). Порівняймо у Б. Пруса: *nieduże wąsy białe, malutkie wąsiki szpakowate, obwisłe siwe wąsy* та у В. Реймонта — *wielkie czarne wąsy*.

Загальномовні тенденції розподілу неоднорідних атрибутів можуть змінюватися залежно від конситуації, прагматичних намірів мовця, стилю і милозвучності тексту. Взаємозаміна позицій неоднорідних атрибутів можлива також тоді, коли обидва компоненти відзначаються нефіксованим характером позиційної закріпленості, напр.: «Заглядає в шибу казка сивими очима, Материнська добра ласка в неї за плечима» (В. Симоненко); «...Mam nawet rozmaite podziękowania od petersburskich naukowych towarzystw...» (Б. Прус; пор. у нього ж: «Stach Wokulski ma podziękowania od petersburskich towarzystw naukowych»).

У поетичних українських текстах інколи зустрічається симетричне розташування неоднорідних атрибутів навколо субстантива. Це вживання пов'язане як з давньою мовно-літературною традицією, так і з ритмомелодійними умовами функціонування сполучень, напр.: «Духовним присмерком жахливим Гнітвився я, йдучи один» (М. Вінграновський). Перенесення обох неоднорідних атрибутів у постпозицію в українській мові зустрічається лише в поетичній традиції, у контекстах урочистого та наукового стилю, в бізнес-текстах: «Земля українська весела за полем багровим лежала...» (А. Малишко); Ентомолог присвятив статтю *п'ядуну осінньому жовтому*. У польській мові постпозиційне розміщення неоднорідних атрибутів залежить передусім від стилю мовлення, хоч подібний словопорядок є малочастотним, напр.: *W promocji jest grill ogrodowy metalowy*.

Таким чином, розташування слів у рядах неоднорідних атрибутів в обох мовах залежить від низки чинників, зокрема від лексичного значення прикметників, їхньої семної структури, входження в певну лексико-семантичну групу, способу номінації ад'єктивів, фіксованості / нефіксованості позицій атрибутів, характеру семантико-синтаксичних відношень між компонентами сполучення, комунікативної спрямованості висловлення, контекстуальних і стилістичних умов функціонування словесних комплексів, ритмомелодики та милозвучності слововживання тощо.

Своїми особливостями словопорядку вирізняються і сполучення з однорідними атрибутами. На відміну від неоднорідних однорідні атрибути виступають як функціонально тотожні¹⁷. Інколи сполучення з неоднорідними та однорідними атрибутами збігаються за лексичним наповненням компонентів, напр.: *Це гарна струнка дівчина; Це гарна, струнка дівчина*. Орієнтація на один з можливих варіантів вираження кількох ознак референта залежить від комунікативної заданості тексту: неоднорідність акцентує увагу на дистинктивних семах прикметників, однорідність — на спільних семах (хоч і в одному, і в другому випадках ад'єктиви мають як загальні, так і різні семи). Серед сполучень, які можуть

¹⁷ Майданський М. Н. Про однорідні та неоднорідні означення // Укр. мова в шк.— 1956.— № 3.— С. 7; Киклевич А. К. Однородные и неоднородные определения: внутри- и межъязыковая типология (на материале польского и русского языков) // *Slavia Orientalis*.— 1992.— N 3.— S. 120.

бути представлені як з неоднорідними, так і з однорідними атрибутами, виділяються ряди якісних прикметників, у семну структуру яких завжди входять семи якості, характеристики і (або) оцінки та диференційні семи — основні носії лексичного значення слова. Отже, набір сем будь-яких двох (і більше) якісних прикметників дозволяє об'єднувати їх у комплекси як однорідних, так і неоднорідних атрибутів.

На відміну від української мови, у польській граматичній і пунктуаційній традиції немає чіткого, послідовного розмежування неоднорідних і однорідних атрибутів. У польському писемному мовленні зв'язок між атрибутами може бути оформлений як однорідний, проте за своїми значеннями відношення між прикметниками мають виразний неоднорідний характер, напр.: «...Drogą od lasów szła jakaś dziewczyna i ciągnęła za sobą na postronku *dużą, czerwoną krowę...*» (В. Реймонт); пор. у цього ж письменника: «...*Kilka kobiet radziło i wydziwiało nad ogromną czerwono-białą krową...*».

Рівноправність синтаксичних функцій однорідних атрибутів зумовлює їх вільніше порівняно з неоднорідними атрибутами позиційне розташування. Для української мови найтипівішим є препозиційне розміщення обох (чи більше) однорідних атрибутів: «...Панни червоніли, побачивши його... *чудові, веселі і блискучі очі*» (І. Нечуй-Левицький). Постпозиція таких українських атрибутів можлива лише в стилістично маркованих контекстах: «Нащо мені чорні брови, Нащо карі очі, Нащо *літа молодії, Веселі, дівочі?*» (Т. Шевченко); «... *Нічого не бачить вона дорогого, небуденного...*» (О. Довженко). У польській мові ланцюг однорідних атрибутів може перебувати як у пре-, так і постпозиції щодо субстантива незалежно від стилістичних умов, напр.: «*Powagę też i zamyślenie czuć było w ruchach jego *wysokiej, kształtnej, silnej postaci...**» (Е. Ожешко); «*W ogóle był to typ *piękności ukraińskiej, bujnej, barwnej i zawadiackiej**» (Г. Сенкевич).

Позиції однорідних атрибутів тісно пов'язані з обсягом лексичного значення кожного з прикметників, наявністю / відсутністю сурядних сполучників та їхніми значеннями, семантико-синтаксичними відношеннями між атрибутами, комунікативною спрямованістю висловлення, загальномовною традицією тощо. Максимально вільний порядок розташування однорідних атрибутів спостерігається у сполученнях з найбільшою семантичною рівноправністю цих компонентів: у безсполучникових комплексах із семантикою переліку ознак різних предметів та у сполучникових синтагмах з єднальними відношеннями атрибутів або із значеннями взаємовиключення чи чергування ознак, напр.: «...Я теж схожий на вітряк, який основою, хрестовиною тримається чорної, репаної землі...» (М. Стельмах); *Звари або рисову, або гречану кашу*; «*Po kątach zwieszały się wiązki *skór lisich, wilczych, niedźwiedzich, kunich i gronostajowych...**» (Г. Сенкевич). Разом із тим семантична рівноправність однорідних атрибутів відносна, оскільки, з одного боку, останній у лінійній послідовності прикметник є актуальнішим порівняно з попереднім. З другого боку, на семантику переліку або чергування ознак можуть накладатися додаткові відношення і тоді послідовність атрибутів залежить від внутрішньологічних чинників, напр.: «Отак від хати до хати, від стежки до стежки будеш іти *давніми чи свіжими слідами* [коханя]...» (М. Стельмах) (актуалізується атрибут *свіжими*); «*Nic jej nie pomaga — ani lekarstwo *tanie, ani drogie**» (Я. Твардовський) (актуальнішим є атрибут *drogie*); «...*Rzędem ustawione w szafie *lalki małe, średnie i duże, brunetki i blondynki, przypatrzywały się im martwymi oczami**» (Б. Прус) (відношення градації ознак).

У безсполучникових конструкціях однорідні атрибути можуть вступати у синонімічні відношення. Якщо такі атрибути виражені прикметниками з однаковим обсягом семантики, їхнє розташування відносно вільне і залежить від

прагматичного наміру мовця: слово як носій актуальнішої для автора ознаки розташоване контактено з іменником, пор.: «Сократ говорив *рівним, спокійним голосом*» (Ю. Мушкетик); «...*Szerpał z cichym, stłumionym westchnieniem...*» (М. Конопницька). За наявності синонімічних відношень компонентів однорідного ряду один з атрибутів може пояснювати або уточнювати інший атрибут шляхом звуження, актуалізації його семантики. Такий експлікуючий атрибут завжди стоїть перед іменником, напр.: «Один із заводів скинув *брудні, отруєні води* в Дніпро, і риба подохла» (О. Гончар); «*Pod wieczór usłyszała daleki, przytłumiony odgłos wystrzałów*» (Г. Герлінг-Грудзинський).

Однорідні атрибути, що пов'язані семантико-синтаксичними відношеннями протиставлення, здебільшого мають відносно фіксований словопорядок у досліджуваних мовах. Такі контакти компонентів однорідного ланцюга ґрунтуються на узуальній або оказіональній антонімії прикметників-атрибутів і звичайно експлікуються за допомогою сполучників. Відповідні сполучники можуть накладати на контрастивні значення однорідних атрибутів семантику зіставлення, градації тощо, напр.: «Усміхалась доля. *Не тільки власна, але й Гафійчина*» (М. Коцюбинський); «*Grzeczność nie jest nauką łatwą ani małą*» (А. Міцкевич). Разом із тим однорідні атрибути можуть інколи протиставлятися в умовах безсполучникового зв'язку. У таких випадках порядок їхнього розташування залежить від прагматичної спрямованості висловлення, напр.: «Зупинися нишком-тишком *Над рум'яним, білим личком...*» (С. Руданський); «...*Burza zawrzała nagle w tej cichej, złowrogiej pustyni*» (Г. Сенкевич).

Між однорідними атрибутами можуть виникати каузативні, умовні, допустові відношення. Незалежно від того, пов'язані такі атрибути безсполучниковим чи сполучниковим зв'язком, їхнє розташування в українській, російській та польській мовах визначається обсягом семантики прикметників та актуальним членуванням речення, напр.: «... *На бліде, втомлене днем небо з'являються крадькома несміливі зорі...*» (М. Коцюбинський) (каузація та умова); «*[Agata]... przeżegnała się i poszła szeroką, wyboistą drogą ku lasom...*» (В. Реймонт) (допустові відношення атрибутів).

Отже, позиційне розміщення компонентів атрибутивно-субстантивного комплексу пов'язане як із загальнономовними типологічними традиціями, так і з особливостями вживання цих конструкцій у контексті. Порядок слів у межах сполучення одного або кількох прикметникових атрибутів з іменником лише частково близький в українській та польській мовах. Позиції атрибутів у польській мові відзначаються тіснішою залежністю від пресупозитивних та прагматичних умов функціонування словосполучень, що приводить до поширеніших переміщень ад'єктивів у реченні.

(Варшава)

I. V. KONONENKO

SEMANTIC AND SYNTACTICAL POTENTIAL OF PREPOSED AND POSTPOSITIONAL ATTRIBUTES

In the article we consider the word order in frames of the noun-adjective word-combination in Polish and Ukrainian languages. Positional arrangement of the components of such substantive complexes depends on inner language traditions as well as on a peculiarity of using these constructions in the context.

K e y w o r d s: noun, adjective, combination of words, word order, non-homogeneity, homogeneity.